

УДК 338.65:016

*І.В. ХЛІВНА, кандидат економічних наук, доцент
Уманська філія ПВНЗ «Європейський університет»*

Природно-ресурсний потенціал сільських територій: проблеми збереження довкілля

Постановка проблеми. Основною з особливостей функціонування сучасних сільськогосподарських формувань є недосконалість їх ресурсного потенціалу, що зумовлена складним фінансовим становищем підприємств і втратами ресурсів під час здійснення аграрної реформи. Важливою проблемою на сучасному етапі розвитку економіки в Україні є правильний пошук напрямів щодо ефективного використання наявних виробничих ресурсів сільського господарства, а також формування ресурсного потенціалу, який необхідний для виробництва певної кількості сільськогосподарської продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми ресурсного забезпечення сільськогосподарських підприємств присвятили свої праці багато вітчизняних та зарубіжних учених, а саме: В. С. Дієсперов [3], С. М. Кваша [4], А.В. Ключник [5], В.Я. Месель-Веселяк [6], П.Т. Саблук [7], Л.В. Транченко [8]. Питання ресурсного забезпечення процесу відтворення на макрорівні досліджували вітчизняні вчені й зарубіжні – С.І. Дем'яненко [2], М.М. Федоров [7], К.І. Якуба [9], Xie J. [10], Griffin R. W. [11].

У ході дослідження вченими не було приділено достатньої уваги проблемам, пов'язаними із взаємозв'язком та взаємозалежністю природно-ресурсного потенціалу сільських територій і ресурсного забезпечення аграрного виробництва, що є підставою для подальших досліджень.

Мета статті – дослідження та визначення основних проблем природно-ресурсного потенціалу сільських територій і обґрунтування пріоритетів розвитку аграрного виробництва.

Виклад основних результатів дослідження. Для сільських територій Херсонської області характерний значний природно-ресурсний потенціал (ПРП). Так, за потенціалом земельних ресурсів вони займають 4 місце в Україні, рекреаційних – 6-те, фауністичних – 12-те. У структурі ПРП вкрай недостатньо водних і лісових ресурсів, по всіх його компонентах спостерігається значне середньодушове забезпечення.

Земля – найважливіший економічний ресурс сільських територій, її охорона та раціональне використання належать до пріоритетних завдань суспільства. Структура земельного фонду постійно змінюється. Під дією сукупності різних економічних, екологічних, інших чинників відбуваються зміни як у складі земельного фонду, так і всередині кожної структурної категорії.

За даними Головного управління земельних ресурсів, на початок 2012 року земельний фонд області становив 2846,1 тис. га (або 4,7% площі України). Значну частку земельної площі – 69,3% (1971,1 тис. га) – становлять сільськогосподарські угіддя, у структурі яких 90,2% (1777,6 тис. га) припадає на рілля. Сільськогосподарська освоєність території досягла 81,6%, а ступінь розораності земельної площі – 73,6% [1].

Ґрунтовий покрив області різноманітний. Так, у північній частині переважають чорноземи південні на лесових породах, на пів-

день вони переходять у каштанові ґрунти в комплексі з солонцями, солончаками і солодами, в західній частині лівобережжя р. Дніпро та Дніпровського лиману зосереджені Олешківські піски. Чорноземи пів-

денні займають 50% території області, темно-каштанові й каштанові ґрунти – 35%. Вміст гумусу в основних ґрунтах становить 0,8–3,7% (табл. 1).

1. Склад і структура ґрунтового покриву сільськогосподарських угідь (основні групи ґрунтів) Херсонської області*

Основні групи ґрунтів	Загальна площа		У т.ч. рілля	
	тис. га	%	тис. га	%
Чорноземи південні на лесах та чорноземи звичайні на лесових породах	1006,3	49,9	899,7	54,3
Темно-каштанові та каштанові переважно на лесових породах	702,8	34,8	613,7	37,0
Лучно-чорноземні й лучні на різних породах	28,7	1,4	17,2	1,0
Солонці та солончаки	62,1	3,1	13,2	0,8
Оглеєні ґрунти подів і западин	159,6	7,9	111,0	6,7
Дернові	58,3	2,9	3,2	0,2
Разом	2017,8	100	1658,0	100

* Розраховано автором за даними Держслужби статистики України [1].

За даними фахівців, різноманітність ґрунтово-екологічних умов Херсонщини, значний агроґрунтовий потенціал окремих територій, унікальність екологічних умов для деяких із них, наявність резервів для зростання обсягів виробництва та стабільного попиту на високоякісну херсонську продукцію зумовлюють інвестиційну привабливість, насамперед, аграрного виробництва області [2; 7; 8].

У регіоні висока природна родючість землі. Сільськогосподарські угіддя оцінюються у 68 балів (середня по Україні – 62), рілля – 73 бали (по Україні – 63). Проте важливим чинником підвищення продуктивності ґрунтів залишається їх удобрення. Найбільшою продуктивністю земельних ресурсів відрізняються сільські території Голопристанського, Каховського, Цюрупинського, Скадовського, Бериславського районів (102–151 бал.). Найвища у країні землезабезпеченість сільських жителів (423,3 га/осіб), рівень розораності (до 98,2%), масштаби зрошення (21,6% всіх угідь) історично зумовили розвиток тут високотоварного виробництва. Проте ці переваги використовуються вкрай недостатньо. Ресурсозбереження й охорона ресурсів знаходяться на низькому рівні. Як наслідок, різко зменшилася родючість ґрунтів, 18,6% орних земель еродовані, щорічно підтоплюється 18,0–31,5% території, лісовкрита площа є найменшою в Україні – 4,6% [1].

На кінець 2011 року в області виробництво сільськогосподарської продукції здійс-

нювали 2721 підприємство, площа сільськогосподарських угідь яких – 933,1 тис. га. Із загальної кількості підприємств 580 становлять господарські товариства, кооперативи, приватні, державні та інші підприємства (крім фермерських господарств). Під урожай 2011 року сільськогосподарськими підприємствами області (табл. 2) було внесено 282,2 тис. ц мінеральних добрив (у перерахунку на 100 % поживних речовин), що на 12,1% більше, ніж у 2007 році [1].

У структурі використання мінеральних добрив, як і в минулі роки, найбільшу питому вагу мають азотні добрива – 83,4% (у 2007 р. – 77,5%), а фосфатні й калійні – відповідно лише 11,3 % (15,0%) та 5,3 % (7,5%). Такий дисбаланс елементів живлення призводить до виснаження ґрунтів і не сприяє підвищенню врожайності сільськогосподарських культур.

Мінеральні добрива у 2011 році були внесені на 56,1% загальної посівної площі сільськогосподарських культур (438,0 тис. га), що на 72,8 тис. га більше проти 2007 року. На 1 га посівної площі в середньому по області було внесено по 36 кг мінеральних добрив (на 3 кг більше проти 2010 року). Органікою підприємствами удобрено лише 5,4 тис. га посівів сільськогосподарських культур (або 0,7% загальної посівної площі), на які внесено 11,0 тис. т, що на 75,2% менше, ніж у 2007 році. У середньому з розрахунку на 1 га загальної посівної площі було внесено 0,014 т органіки [3].

2. Стан і динаміка внесення мінеральних та органічних добрив у сільськогосподарському виробництві Херсонської області*

Показник	2000 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2011 р.	2011 р. у % до 2007 р.
Загальна посівна площа, тис. га	1013,9	613,1	668,1	760,0	780,2	102,7
Мінеральні добрива						
Усього внесено в поживних речовинах, тис. ц	79,6	140,9	170,0	251,7	282,2	112,1
Удобрена площа під урожай, тис. га	131,3	214,9	296,0	365,2	438,0	119,9
частка удобреної площі, %	13,0	35,1	44,3	48,1	56,1	х
Внесено в ґрунт у поживних речовинах на 1 га площі, кг:						
посівної	8	23	25	33	36	109,1
удобреної	61	66	57	69	64	92,8
Органічні добрива						
Усього внесено, тис. т	277,1	61,6	39,2	44,3	11,0	24,8
Удобрена площа, тис. га	7,7	2,1	3,8	2,4	5,4	225,0
частка удобреної площі, %	0,8	0,3	0,6	0,3	0,7	х
Внесено на 1 га площі, т:						
посівної	0,3	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0
удобреної	36,0	29,3	10,2	18,4	0,0	0,0

* Розраховано автором за даними Держслужби статистики України [1].

На якісний стан земельних ресурсів суттєво впливають агротехнічні заходи, які проводяться з метою поліпшення та відновлення ґрунтового покриву, попередження можливих негативних екологічних наслідків порушення стану земель. Так, у 2007 році на площі 1312 га було проведено гіпсування і внесено 4609 т гіпсу й інших гіпсовмісних порід. За даними спостережень територіальних відділень Міністерства охорони здоров'я, у 2008 році із 534 обстежених проб ґрунту на санітарно-хімічні показники та із 753 – на мікробіологічні показники відповідно 5,0% і 2,3% досліджених проб перевищували діючі гігієнічні нормативи.

Актуальними для землекористування сільських територій залишаються проблеми захисту земель від ерозії, забезпечення насадження лісосмуг. Особливо важливим для функціонування сільських територій Херсонщини є водні ресурси, які складаються із поверхневих та підземних вод. За даними територіального відділення Держагентства водних ресурсів України, із природних водних об'єктів протягом 2011 року було забрано 1080 млн³ води, що на 20,4% (на 276 млн м³) менше порівняно з 2007 роком та на 24,0% менше порівняно з 1998 роком (майже 26% – 281 млн м³) води втрачено при транспортуванні [1].

Основними водокористувачами були 757 підприємств, установ і організацій, якими

спожито 678,2 млн м³ води, що на 245,0 млн м³ (на 26,5%) менше порівняно з 2007 роком (на 22,2% – з 1998 р.). Частка Херсонської області у загальному споживанні свіжої води в Україні становить 8,4% (за підсумками 2011р.). Зазначений показник найвищий серед інших областей південного регіону: АР Крим – 7,1%, Одеська область – 3,3, Миколаївська область – 2,1%.

При постійному дефіциті питної води для населення вона використовується на виробничі потреби. Так, у 2011 році на виробничі потреби підприємств припадало 4,4% (29,9 млн м³) усієї використаної води, на побутово-питні потреби – 6,2% (41,8 млн м³) та сільськогосподарське водопостачання – 0,5% (3,2 млн м³). Проте найбільшу кількість води використано на зрошення – 87,6% (594,0 млн м³). Спад обсягів використання води у 2011 році відбувся за рахунок зменшення її витрат на зрошення (на 28,1%, або на 231,6 млн м³), виробничі потреби (на 28,8%, або на 12,1 млн м³), побутово-питні потреби (на 7,5%, або на 3,4 млн м³). Зберігається тенденція до скорочення загального водовідведення, яке у 2011 році становило 99,3 млн м³ (порівняно з 1998 р. цей показник зменшився більше, ніж удвічі).

Розв'язанню проблем збереження сприятливого стану довкілля та раціонального використання природних ресурсів в області приділяється велика увага. Проте рівень

техногенного навантаження на природне середовище залишається досить високим. Так, протягом 2011 року в атмосферу від стаціонарних і рухомих джерел забруднення надійшло 84,0 тис. т шкідливих речовин, що на 8,2% більше, ніж у 2007 році. Із сумарної кількості забруднень 14,2% припало на викиди від стаціонарних джерел та 85,8% – від пересувних. За кількістю викидів Херсонщина посідає 20 місце серед регіонів України. Її частка у сумарних викидах по країні дорівнює 1,2% (у 2007 р. – 1,1%). В інших областях південного регіону зазначені показники за підсумками 2008 року були вищими, зокрема: Одеська – 12 місце (2,7% загальних викидів), АР Крим – 13-те (2,2%), Миколаївська – 18 місце (1,2%) [8].

Обсяг небезпечних відходів І–ІІІ класів небезпеки, які зберігаються у спеціально відведених місцях чи об'єктах і на території підприємств області, на початок 2012 року становив 10,6 тис. т, тобто близько 0,05% від загальної кількості накопичених відходів по країні та третє місце серед південних областей (АР Крим – 7,3%, Миколаївська область – 2,0, Одеська – 0,01%). У підприємствах регіону протягом 2011 року утворилося 30,3 тис. т відходів І–ІІІ класів небезпеки, що на 1,7 тис. т більше порівняно з 2010 роком. Основна частина утворених відходів (30 тис. т, або 99% від загального обсягу) належить до ІІІ класу небезпеки. Відходи І й ІІ класів небезпеки становили – відповідно 0,7 та 0,3% [4].

Однією з актуальних проблем сучасної економіки є використання різних технологічних відходів, яке дає економічний ефект і уможливорює зберігати природні ресурси. У 2011 році до господарського обороту залучено 58,8 тис. т вторинної сировини, що на 6,0% менше, ніж у 2010 році. Майже половина (46,2%) вторинної сировини й відходів використано на виробництво продукції виробничо-технічного призначення, 2,7% – на виробництво товарів широкого вжитку, 36,0% – на паливні потреби. Станом на 1 січня 2012 року в залишках налічувалося 10,2 тис. т вторинних ресурсів (що на 28,3% більше, ніж на 1 січня 2011 р.), з яких шлаки доменного виробництва стано-

вили 22,6%, склобій – 8,3, зернові відходи – 52,7% [5; 6; 8].

Економічні труднощі, відсутність відповідного технологічного обладнання, прогресивних технологій переробки, а також безгосподарність призвели до знищення деяких видів вторинної сировини. У 2011 році 122,4 тис. т вторинної сировини та відходів виробництва було знищено або вивезено на звалища, з них 64,4 тис. т (52,6%) припадало на знов утворену сировину. В цілому по області порівняно з минулим роком рівень знищення відходів збільшився на 8,2%, а частка вторинної сировини, знищеної або вивезеної на звалище в обсязі знову створеної, зменшилася на 9,1%. Серед регіонів Причорноморської економічної зони Херсонська область посідає третє місце за рівнем знищення й використання відходів вторинної сировини.

Пріоритетним напрямом інвестування у 2011 році були витрати на захист та реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод – 8,9 млн грн, або 43,6% загального обсягу капітальних інвестицій; витрати на очищення зворотних вод – 8,5 млн грн, або 41,7%. Протягом 2010 року на поточні заходи, спрямовані на охорону й раціональне використання природних ресурсів, які здійснювалися підприємствами, організаціями, установами, з усіх джерел фінансування витрачено 49012,9 тис. грн.

Поточні витрати на основні природоохоронні заходи розподілилися наступним чином: 57,9% (28370,5 тис. грн) від сумарного обсягу коштів використано на очищення зворотних вод; 20,5% (10046,8 тис. грн) – на збереження біорізноманіття та середовища існування; 12,5% (6114,6 тис. грн) – на вивіз відходів; 4,2% (2073,9 тис. грн) – на охорону атмосферного повітря; 2,5% (1231,7 тис. грн) – на науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування; 2,0% (962,4 тис. грн) – на захист та реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод; 0,4% (213,0 тис. грн) – на інші природоохоронні витрати [1]. Основна частина природоохоронних заходів у 2011 році здійснювалась, як правило, підприємствами, організаціями, установами за рахунок власних коштів. Наведені дані показують, що проблема охорони довкілля залишається однією з найактуальніших для

розвитку сільських територій та видів діяльності на них.

Низька платоспроможність сільськогосподарських товаровиробників призвела до призупинення інвестиційного процесу, зниження фондозабезпеченості, технічної й енергетичної оснащеності виробництва. На селі інтенсивними темпами відбувався процес деіндустріалізації виробництва, погіршувалася забезпеченість підприємств запасними частинами, ремонтними і паливно-мастильними матеріалами.

У сільському господарстві країни здійснено фінансову підтримку заходів по боротьбі з хворобами та шкідниками у 2011 році обсягом 44,5 млн грн, що більше на 14,5 млн грн, ніж у 2010 році, або на 48,3%. За програмою селекції збільшено підтримку у галузі тваринництва на 15 млн грн порівняно з 2010 роком. Відносно рослинництва, то протягом трьох років спостерігається негативна тенденція щодо зменшення фінансування. Якщо у 2010 році було надано підтримку галузі рослинництва на суму 104,7 млн грн, то у 2011-му – тільки на 90 млн грн [8; 9].

Ці негативні тенденції впливатимуть на розвиток сільського господарства. Також негативним чинником є відсутність фінансування у 2011 році таких напрямів, як: розвиток сільських територій, освіта й навчання, контроль якості та безпеки продуктів, допомога у випадку стихійного лиха, охорона навколишнього середовища. Поряд із цим слід зазначити, що на рівні фінансування подолання негативних явищ є надання фінансової допомоги на дослідження й розвиток у сфері АПК обсягом 99,6 млн грн у 2011 році. Це менше на 54,9 млн грн, або на 64%, порівняно з 2010 роком.

Загальний обсяг державного фінансування сільськогосподарських підприємств Херсонської області був виконаний на 91 %, тобто державна допомога на підтримку сільського господарства у 2011 році становила 95418,9 тис. грн, з яких було використано 87095,0 тис. грн. Так, на бюджетну тваринницьку дотацію та державну підтримку виробництва продукції рослинництва перераховано 76195,0 тис. грн. З них було використано 73375,2 тис. грн, або 96,3%.

За 2011 рік для подальшого розвитку виробництва продукції тваринництва з Державного бюджету України виділено 10391,6 тис. грн, з яких було використано 9688,3 тис. грн, або 93,2%. При цьому планом передбачалося 14731,7 тис. грн, з них: за продаж переробним підприємствам кондиційного поголів'я худоби та птиці – 2453,5 тис. грн, (виконання становило 100 %); бюджетну дотацію за вирощену та здану на забій і переробку велику рогату худобу – 6425,2 тис. грн (90,2 %); за наявне поголів'я корів м'ясного напрямку продуктивності – 218,2 тис. грн (100%); за племінні бджолосім'ї – 2,4 тис. грн (100%) і за приріст та наявне поголів'я вівцематок і ярок старше одного року – 589 тис. грн (99,3%) [1]. Не було виділено коштів на приріст поголів'я корів молочного напрямку, закупівлі порід племінних нетелей або племінних корів молочного напрямку продуктивності й поголів'я телиць, хоча планом передбачалися ці заходи. Слід сподіватися, що вказане не вплине на продуктивність галузі тваринництва і що в подальшому будуть виділені кошти на підтримку та розвиток галузі тваринництва.

Висновки. Україна належить до країн з дуже великими обсягами й високою інтенсивністю використання природних ресурсів. Цьому сприяє наявність, різноманітність і багатство видів ресурсів, достатня господарська освоєність, доступність територій, сприятливі умови для їх експлуатації та зростаючі потреби людини й промислового виробництва в цих ресурсах. По-перше, за питомими (на 1 особу, на 1 км) масштабами та інтенсивністю використання ресурсів Україна випереджає всі розвинуті країни світу і, безперечно, займає перше місце в Європі. По-друге, великі обсяги виробництва та інтенсивне використання ресурсів визначили спеціалізацію економіки, яка характеризується високими масштабами споживання сировини, палива, матеріалів.

Основне завдання на нинішній час – це питання комплексного й ефективного використання ресурсів у національному господарстві та збереження їх для наступних поколінь. Тут можна визначити основні напрями державної стратегії раціонального природокористування: постійний контроль

за дотриманням надкористувачами проектів розробки і технологічних схем при розробці родовищ корисних копалин; розвиток заповідної справи та збереження біорізноманіття, розширення існуючих і створення нових природно-заповідних об'єктів; державне фінансування діяльності по лімітуванню, розміщенню й знешкодженню відходів; запобіганню забруднення річок, озер, водосховищ, інших гідрологічних об'єктів і під-

тримка їх сприятливого гідрологічного стану; впровадження сучасних технологій ведення лісового господарства та лісоексплуатації, відтворення корінних деревостанів і корінних фауністичних комплексів; запровадження еколого-економічних важелів раціонального використання природних ресурсів і формування екологічних фондів для фінансування природоохоронної діяльності.

Список використаних джерел

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]: офіційний web-сайт. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Дем'яненко С.І. До питання про стратегію розвитку аграрної політики України / С.І. Дем'яненко // Економіка України. – 2004. – № 8. – С. 72–79.
3. Дієсперов В.С. Ефективність виробництва у сільськогосподарському підприємстві: моногр. / В.С. Дієсперов. – К.: ННЦ «Ін-т аграр. економіки», 2008. – 340 с.
4. Кваша С.М. Напрями удосконалення механізмів формування ринкової рівноваги на ринках сільськогосподарської продукції / С. М. Кваша // Економіка АПК. – 2011. – № 2. – С. 161–167.
5. Ключник А.В. Зайнятість населення сільських територій: проблеми та стратегічні напрями їх вирішення / А.В. Ключник // Регіональна економіка. – 2011. – № 1. – С. 134–139.
6. Месель-Веселяк В.Я. Економічні передумови забезпечення розширеного відтворення сільськогосподарського виробництва в Україні / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2011. – № 3. – С. 9–16.
7. Саблук П.Т. Аграрна реформа в Україні: здобутки, проблеми і шляхи їх вирішення / П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 3–13.
8. Транченко Л.В. Аналіз та проблеми соціально-економічного розвитку села / Л.В. Транченко // Науково-практичний журнал «Інвестиції: практика та досвід». – 2012. – № 5. – С. 66–69.
9. Якуба К.І. Безробіття селян: економічний і соціальний аспект / К. І. Якуба // Економіка АПК. – 2010. – № 6. – С. 107–112.
10. Xie J. Job scope and stress: Can job scope be too high? / Xie J., Johns C. // Academy of Management Journal. – 1995. – № 5. – P. 128–309.
11. Griffin R.W. Management / Griffin R.W. – Boston: Houghton Mifflin Company, 1990. – 884 p.

Стаття надійшла до редакції 17.12.2012 р.

* * *

Новини АПК

Держсільгоспінспекція визначила пріоритетні напрями діяльності у 2013 році

На засіданні колегії Державної інспекції сільського господарства України було визначено її пріоритетні напрями діяльності на 2013 рік. Зокрема, Голова Держсільгоспінспекції України Микола Вашешніков поставив конкретне завдання – запровадити європейську модель контролю за безпечністю та якістю продукції сільського господарства. Ми повинні застосовувати тільки адекватні, своєчасні та скоординовані заходи. Саме вони дозволять нам пройти через існуючі перешкоди та дати новий поштовх у роботі.

Окреслено основні напрями роботи в 2013 році: запровадження добровільного декларування сівозмін та ефективного використання земель суб'єктами господарювання, посилення контролю за несанкціонованим видобутком корисних копалин; законодавче спрощення процедури сертифікації якості зерна, додаткове оснащення існуючих лабораторій по визначенню якості зерна, доукомплектування лабораторій по аналізу вина, цукру, овочів; введення реєстрів сертифікатів з послуг по зберіганню зерна та продуктів його переробки, реєстру сертифікатів якості та автоматизованої системи обліку порушень вимог земельного законодавства та сівозмін; завершити розробку нормативно-правової документації по забезпеченню контролю у всіх сферах діяльності, в першу чергу що стосується критеріїв ризику, а також продовжувати тісну співпрацю з громадськими організаціями та ЗМІ.

Джерело: Прес-служба Державної інспекції сільського господарства України